

שיעור עשרים

חלוקת ארץ ישראל לעתיד לבוא

מראי מקומות: דף קכב ע"א "תניא עתידה א"י וכו' — רשב"ם ור"ן שם;
ספרי קרח, סוף פסקא קיט; ספר החינוך, מצוה תח, ומנחת חינוך שם;
רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פרק יג הלכות י, יא, ראב"ד וכסף משנה שם;
שם, הלכות רוצח, פרק ח הלכה ד; שם, הלכות מלכים, פרק ד הלכות ח, י.

"איבעיא להו: ארץ ישראל לשבטים איפלוג, או דלמא לקרקף גברי
איפלוג? תא שמע: 'בין רב למעט', ועוד תניא: 'עתידה ארץ ישראל
שתתחלק לשלשה עשר שבטים שבתחילה לא נתחלקה אלא לשנים
עשר שבטים' וכו'. וכתב הרשב"ם: "ועוד תניא 'כו' — שתתחלק
לעתיד לבוא לי"ג שבטים כלומר לי"ג חלקים שוים ולקמן מפרש מאי
ניהו אותו חלק דטפי התם, דאי משום לוי דנקיט נחלה כשאר שבטים
כדכתיב התם 'שער לוי אחד', הא מנשה ואפרים נמי לא יטלו אלא
חלק אחד כדכתיב התם 'שער יוסף אחד', נמצאו י"ב שבטים נוטלין
י"ב חלקים והי"ג לנשיא כדלקמן". ואם בן לדעת הרשב"ם שבט לוי
עתיד לקבל חלק בארץ ישראל, והפסוק "ובתוך בני ישראל לא ינחלו
נחלה" אינו מדבר אלא על חלוקת יוצאי מצרים, ולא על החלוקה
לעתיד לבוא. וכתב ה"מנחת חינוך", שהרמב"ם חולק על כך וסובר
שגם לעתיד לבוא לא יקבל שבט לוי נחלה בארץ ישראל, שכן
בהלכות רוצח כתב הרמב"ם ש"בימי המלך המשיח מוסיפין שלש
(ערי מקלט) אחרות על אלו השש שנאמר 'ויספת לך עוד שלש ערים

חלוקת ארץ ישראל לעתיד לבוא

על השלש האלה, והיכן מוסיפין אותן? בערי הקיני והקניזי והקדמוני שנכרת לאברהם אבינו ברית עליהן ועדיין לא נכבשו, ועליהן נאמר בתורה 'ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך', ואם כן גם בחלוקה לעתיד לבוא קיים הדין שמכיוון שהלויים אינם מקבלים נחלה בערי הקיני והקניזי והקדמוני, לכן הם מקבלים במקומם ערי מקלט. וכן כתב הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל: "כל שבט לוי מוזהרין שלא ינחלו בארץ כנען וכן הן מוזהרין שלא יטלו חלק בביזה", ומוסיף: "יראה לי שאין הדברים אמורים אלא בארץ שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב וירשוה בניהם ונתחלקה להם, אבל שאר כל הארצות שכובש מלך ממלכי ישראל הרי הכהנים והלויים באותן הארצות ובביותן ככל ישראל", ואם כן הוא כותב בפירוש שרק בארצות הנוספות שכובש מלך ממלכי ישראל נוטלים הלויים נחלה, אולם בארצות שנכרתה עליהן הברית לאברהם יצחק ויעקב, דהיינו הקיני הקניזי והקדמוני, אין הם נוחלים נחלה. והמקור לדבריו הוא בספרי שדורש את הפסוק "ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו" (דברים יח, ב) — "זו נחלת חמשה", ומסביר רש"י (עה"ת) שהכוונה היא לנחלת הקיני הקניזי והקדמוני. אולם הרשב"ם חולק על כך וסובר שהאיסור אינו אלא על חלוקתה הראשונה של ארץ ישראל, וכן סובר גם ה"סמ"ג", ולכאורה קשה מדוע ה"סמ"ג אינו כותב שדין ערי המקלט אינו נוהג לעתיד לבוא? ועוד הקשה ה"מנחת חינוך": "כיון דהוא לאו בתורה דשבט לוי לא יטלו, האיך יתעקר המצוה בימי מלך המשיח? והלא אלה המצות כו' שאין הנביא רשאי לחדש דבר" וכו'. ואם כי לפי הרשב"ם ניתן לתרץ ולומר שאין זה לאו, אלא רק ציווי על אותו הדור, וכפי שמצינו לגבי הפסוק "אל תצר את מואב" וגו', שיש ראשונים הסוברים שאינו אלא ציווי ולא לאו, אולם לפי ה"סמ"ג אי אפשר לתרץ זאת, שהרי הוא מונה זאת כלאו, ויש צורך להבין את דבריו.

והנה, הקושיה הראשונה על דברי ה"סמ"ג הייתה "דמסתברא דנתינת הערים תלוי בארץ אשר אם אין נוחלין נותנים להם, ואם

נוטלים חלק אין נותנים להם", ולפי זה "קצ"ע על הסמ"ג למה בהל"ת שלא יטלו הלויים וכו' מביא דלעתיד לבוא יטלו כו', ובעשה ליתן להם וכו' אינו מביא דלעתיד לבוא לא יתנו להם כיון דיהיה להם חלק בארץ". אולם לכאורה ניתן לומר שלדעת ה"סמ"ג אין הדבר האחד תלוי בשני. בהלכות שמיטה ויובל כותב הרמב"ם ש"בשאר כל הארצות שכובש מלך ממלכי ישראל הרי הכהנים והלויים באותן הארצות ובביתן ככל ישראל", והשיג עליו הראב"ד ש"אם כן לא יטלו בהם תרומות ומעשרות כי הם היו תחת חלק הארץ" וכו', אולם הרמב"ם חולק על כך וסובר שאין הדבר האחד תלוי בשני. וכך הוא גם לגבי ערי המקלט. גם לגבי ערי המקלט סובר הרמב"ם שהן אינן ניתנות ללויים כתחליף לנחלתם בארץ ישראל, אלא הן ניתנות מצד דין מחנה לוייה. לערי המקלט ישנו דין מחנה לוייה, והן קולטות רוצחים, ומצד זה הן ניתנות ללויים, ולא כתחליף לנחלתם בארץ ישראל. ולא מיבעיא לגבי שש הערים שהפריש משה רבנו עוד קודם לחלוקת הארץ, שאינן ניתנות כתחליף לנחלה אלא בתורת דין מחנה לוייה, אלא אפילו שאר ערי הלויים גם כן אינן ניתנות ללויים אלא מצד דין מחנה לוייה. ואפילו לשיטת הראב"ד שסובר שדין התרומות ומעשרות תלוי בנחלת הארץ, אין הדברים אמורים אלא בתרומות ומעשרות שנאמר בהם בפירוש: "כי שכר הוא לכם חלק עבודתכם באהל מועד" (במדבר יח, לא), ולא בערי המקלט שאינן ניתנות בתמורה לעבודת הלויים, אלא כדין בפני עצמו. ולכן מובן שה"סמ"ג אינו תולה את הדין האחד בחברו. ולפי זה מובן גם שאין להוכיח דבר מתוך כך שהרמב"ם כתב ש"בימי המלך המשיח מוסיפין שלש אחרות... בערי הקיני והקנזי והקדמוני", שהרי הוספת הערים הללו אינה באה מצד מתנות הלוייה, אלא מצד הדין של "כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך", ואין היא תלויה בשאלה האם הלויים נוחלים נחלה או לא. וניתן להוכיח את הדבר מתוך פשט הכתובים, שכן לגבי דיני הלויים אנו מוצאים שתי פרשיות נפרדות. בפרשה הראשונה נאמר: "ויאמר ה' אל אהרון בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל", ובפרשה השנייה נאמר:

חלוקת ארץ ישראל לעתיד לבוא

"ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה חלף עבודתם אשר הם עובדים את עבודת אוהל מועד". ואם כן יש הבדל בין שני הדינים הללו. דין המעשרות של הלויים הוא "חלף עבודתם אשר הם עובדים את עבודת אוהל מועד", אולם איסור הנחלה בארץ שנאמר לכהנים אינו נובע מהעבודה, אלא זהו דין עצמי הקיים מכיוון ש"אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל". וכך הוא גם לגבי נתינת התרומה לכהנים שמדובר עליה גם כן בפסוק, שהיא אינה מצד ערכה הכספי, כתחליף לעבודה, שהרי חיטה אחת פוטרת את כל הכרי, אלא זהו דין עצמי של קדושת הכהנים.

ואת מחלוקת הרמב"ם והראב"ד ניתן להסביר בכמה דרכים. הרמב"ם כתב: "יראה לי שאין הדברים אמורים אלא בארץ שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב וירשוה בניהם ונתחלקה להם, אבל שאר כל הארצות שכובש מלך ממלכי ישראל, הרי הכהנים והלויים באותן הארצות ובביזתן ככל ישראל", והשיג עליו הראב"ד וכתב ש"אם כן לא יטלו בהם תרומות ומעשרות כי הם היו תחת חלק הארץ" וכו'. הראב"ד סובר שקבלת התרומות ומעשרות באה כתמורה לקרקע שאותה אין הלויים מקבלים, ולכן הוא מקשה שבשאר הארצות אין צריכים הלויים לקבל תרומות ומעשרות. אולם לדעת הרמב"ם ניתן לומר שאין קבלת התרומות ומעשרות באה אלא כתמורה לקרקע של ארץ ישראל שאין הם מקבלים אותה. לדעת הרמב"ם הנתינה הזאת היא מצד הקרקע של ארץ ישראל, ולכן מובן שגם אם הם מקבלים קרקע אחרת, של שאר ארצות, אולם מכל מקום את הקרקע של ארץ ישראל אין הם מקבלים, ולכן הם זכאים לקבל תרומות ומעשרות. אלא שעדיין צריך להבין מדוע אכן הרמב"ם מבדיל בין שטחי ארץ ישראל שעליהם נכרתה ברית עם אברהם אבינו, לבין אותם שטחי ארץ ישראל שנכבשו לאחר מכן? הרי הרמב"ם עצמו פוסק (בהלכות תרומות, פרק א הלכה א) ש"התרומות ומעשרות אינן נוהגין מן התורה אלא בארץ ישראל", ומוסיף: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או

נביא מדעת רוב ישראל" וכו', ואם כן הוא עצמו סובר שהארצות שנכבשו בכיבוש רבים נחשבות כארץ ישראל לעניין תרומות ומעשרות, וקשה מדוע לעניין האיסור לנחול בהם אין הם נחשבות כארץ ישראל? ונראה להסביר שלדעת הרמב"ם ניתן אמנם להוסיף על ארץ ישראל, וההוספה הזאת מחילה על החלק שנוסף את כל הדינים של ארץ ישראל, אולם החלק הזה אינו מתחלק לשבטים. את חלקי ארץ ישראל שאותם ירשו מאברהם אבינו חילקו לשבטים, אולם את חלקי ארץ ישראל שנוספו אחר כך לא חילקו לשבטים, ומכיוון שלא חילקו אותם לשבטים, לא הופקע כוחו של שבט לוי מהם. ולפי זה מובן שאם כי כל הדינים הרגילים של ארץ ישראל חלים על אותם מקומות, אולם האיסור על שבט לוי לנחול בהם אינו קיים. ולכן מובן שעל אף ששבט לוי יכול לנחול בהם, מכל מקום הם חייבים בתרומות ומעשרות. ובכך מתורצת קושית הראב"ד בדרך נוספת. לפי זה המחלוקת בין הראב"ד לרמב"ם היא שלדעת הראב"ד גם החלקים הנוספים של ארץ ישראל נתחלקו לשבטים, ולכן הם צריכים להיות שווים לכל שאר חלקי ארץ ישראל בכל הדינים, ואילו לדעת הרמב"ם הם לא נתחלקו לשבטים, וממילא מובן ששבט לוי יכול לנחול בהם נחלה בניגוד לשאר חלקי הארץ שנתחלקו לשבטים, אולם בתרומות ומעשרות הם חייבים ככל שאר חלקי ארץ ישראל, והעובדה שיחידים מתוך שבט לוי נוחלים בהם אינה מפקיעה מהם את חיוב התרומות ומעשרות.

אך למעשה אי אפשר להסביר כך, וזאת מכיוון שהרמב"ם עצמו כותב שגם חלקי הארץ שנכבשו אחר כך מתחלקים לשבטים. הגמרא בהמשך הסוגיא כותבת: "אמר ר' עתידה ארץ ישראל שתתחלק לשלשה עשר שבטים, אידך למאן? אמר רב חסדא: לנשיא, דכתיב 'והעובד העיר יעבדוהו מכל שבטי ישראל'", ואילו כאשר הרמב"ם פוסק את הדין הזה הוא כותב: "המלך המשיח נוטל מכל הארצות שכובשין ישראל חלק אחד משלשה עשר ודבר זה חוק לו ולבניו עד עולם", ואם כן הוא סובר שאת הארצות שכובשים מחלקים לשלושה

חלוקת ארץ ישראל לעתיד לבוא

עשר חלקים. אלא שבדברי הרמב"ם הללו קיים קושי, שכן כאן כותב הרמב"ם שאת הארצות שכובשים מחלקים לשלושה עשר חלקים, ואילו בהמשך הפרק הוא כותב "שכל הארץ שכובש הרי היא שלו ונותן לעבדיו ולאנשי המלחמה כפי מה שירצה ומניח לעצמו כפי מה שירצה", ואם כן אין הוא צריך לחלק אותה לשבטים. ונראה להסביר שבהמשך הפרק מדבר הרמב"ם על דיני המלך, ולפיהם יכול המלך לקחת לעצמו את רכוש העם אם רצונו בכך, ולכן הוא יכול לקחת גם את הארץ שכבש העם אם רצונו בכך. ואילו בתחילת הפרק הוא מדבר על מציאות שבה אין המלך רוצה לקחת לעצמו את הארץ שנכבשה, ואז פוסק הרמב"ם שמחלקים את הארץ לשלושה עשר חלקים, ונותנים לו חלק אחד. אולם מכל מקום רואים אנו שהרמב"ם סובר שיש לחלק גם את הארץ שנכבשה אחר כך. וכך נראה להסביר גם בדברי רבנו גרשום שכתב "שכל שבט ושבט מצמצמין מנחלתו עד שעושין לו חלק אחד והיינו חלק י"ג". ולפי זה לא ניתן לתרץ שהרמב"ם סובר ששבט לוי נוחל בארץ שנכבשה לאחר מכן מכיוון שהיא לא נתחלקה לשבטים.

ונראה להסביר את דברי הרמב"ם בדרך אחרת. הרמב"ם מחלק בין כל הארצות לבין הארץ "שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב וירשונה בניהם ונתחלקה להם", ולכאורה לא מובן מדוע הרמב"ם מוסיף "שירשונה בניהם ונתחלקה להם"? הרי מספיק היה לכתוב את הרישא. ועוד קשה על דברי הספרי שכתב: "'על כן אמרתי להם בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה' למה נאמר? והלא כבר נאמר: 'ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה', מה תלמוד לומר: 'על כן אמרתי להם'? שיכול אין לי אלא בשעת חלוק הארץ אבל משיחלקו שומע אני יקצה לו כל שבט ושבט בפני עצמו? ת"ל: 'על כן אמרתי להם' וכו'. ולכאורה לא מובן כיצד הייתה הוה אמינא שלא יהיה להם בשעת חילוק הארץ ויהיה להם אחר כך? הרי אם לא היה להם בשעת חילוק הארץ, כיצד יהיה להם אחר כך? אלא צריך לומר שישנם שני דינים. ישנו דין של יוצאי מצרים שכבשו את הארץ ועל

ידי כך קנו אותה, וישנו דין קודם לכך האומר שארץ ישראל מוחזקת היא לנו מאבותינו אברהם יצחק ויעקב, והם מורישים אותה לנו, ולכן ארץ ישראל נחשבת כ"מוחזק" ולא כ"ראוי" בלבד. כריתת הברית עם האבות עצמה עשתה קניין. וההוזה אמינא של הספרי הייתה שאם כי הפסוק "ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה" השמיע שהלויים מופקעים מדין הזכייה בארץ מכוח הכיבוש שלה, אולם הוא לא השמיע שהם לא יקבלו את הארץ מכוח ירושת האבות, ולכן היה צורך בפסוק "על כן אמרתי להם בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה" כדי להשמיע שהלויים מופקעים גם מדין ירושת האבות של הארץ, והם לא נוחלים בה כלל. ולפי זה מובן שכאשר הרמב"ם מחלק בין חלקי ארץ ישראל שזוכים בהם מכוח כיבוש גרידא ובין חלקי ארץ ישראל שזוכים בהם מכוח ירושה של ברית האבות, הוא מדגיש ש"ירשוה בניהם ונתחלקה להם", מכיוון שכריתת הברית עם האבות אינה נתינת סימן גרידא לארצות שיורשים אותן, אלא זו היא הסיבה לכך שהם יורשים אותן. וזה הוא ההסבר לחילוקו של הרמב"ם בין הארצות שנכרתה עליהן הברית ובין הארצות שכבשו אותן. הרמב"ם מודה שלגבי כל הדינים הקשורים לארץ ישראל נחשבים כל חלקי ארץ ישראל כארץ ישראל, ולכן חייבים להפריש תרומות ומעשרות בכל חלקי ארץ ישראל, אלא שלגבי איסור הנחלה של הלויים הוא סבור שיש צורך בשני תנאים: גם ירושת אבות וגם כיבוש, ואם חסרה ירושת האבות הרי אין איסור על הלויים לנחול באותה ארץ. לדעת הרמב"ם לא אסרה התורה על הלויים לנחול אלא בחלקי ארץ ישראל אשר עברו בירושה מהאבות, אולם בשאר חלקי ארץ ישראל אין עליהם איסור לנחול נחלה.

ולפי זה ניתן להבין גם את שיטת הרשב"ם. הרשב"ם כתב ששבת לוי עתיד לקבל נחלה לעתיד לבוא, והקשה עליו ה"מנחת חינוך": כיצד ניתן יהיה לעקור לאו מדאורייתא? ועוד קשה מדברי הספרי שכתב ששבת לוי אינו עתיד לקבל נחלה אף בארצות הקיני הקניזי והקדמוני. ונראה להסביר שלדעת הרשב"ם לא הפקיעה התורה את זכות

חלוקת ארץ ישראל לעתיד לבוא

הלויים לרשת נחלה אלא בנחלה הבאה מכוח ירושת האבות, אולם כאשר ארץ ישראל נכבשה על ידי הגויים וחזרה ונכבשה על ידינו, הרי אין אנו זוכים בה מכוח ירושת האבות אלא מכוח הכיבוש, ומותר ללויים לנחול בה נחלה, ולכן לעתיד לבוא, כאשר יזכו בארץ מכוח הכיבוש, הם יוכלו לנחול בה נחלה. אולם את ארצות הקיני, הקניזי והקדמוני הם לא ירשו מעולם, ולכן לעתיד לבוא — כאשר הם יזכו בה, הם יזכו בה מכוח ירושת האבות הראשונה, ולכן גם לעתיד לבוא לא יוכלו הלויים לנחול בה נחלה, וכפי שכתב הספרי.